

UOT 93/99:947.1.9 (479.24-20)**BAKI NEFT SƏNAYEÇİLƏRİ QURULTAYI ŞURASI ÇARİZMİN
MÜSTƏMLƏKƏÇİLİK SİYASƏTİNİN İCRAÇISI KİMİ****P.R.XƏLİLOV*****AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu
polad-xalilov@mail.ru***

Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayının icraçı orqanı olan qurultay Şurası, təşkilatın mövcud olduğu 36 il ərzində (1884-1920) çağırılmış qurultaylarda hegemon rola malik olub, imtiyazların xeyli hissəsinə malik olmuşdur. Qurultayın yaranmasının ilk 5 ilində hələ qurultaylarda senz sistemi tətbiq olunmadığından, qurultay Şurasında iri firmalarla bərabər olaraq, xırda və orta firmalar qrupuna mənsub olan nümayəndələr də bir çox imtiyazlara malik olmuşdular. Lakin qurultaylarda senz sisteminin tətbiq olunması neft sənayesi burjuaziyasının yuxarı dairələrinin inhisarlaşmasına səbəb olmuş və onlar fəaliyyət göstərdiyi Bakı neft rayonu ərazisində çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin icraçısı kimi çıxış etmişdilər.

Açar sözlər: neft, sənaye, qurultay, fəhlə, xəstəxana, Bakı, Balaxanı

Bakı neft sənayeçilərinin 1884-cü ilin oktyabr-noyabr aylarında keçirilən I qurultayında neft sənayesindən təmsil olunan nümayəndələrin 25-ni mədən sahibkarları, 46-nı zavod sahibkarları, 28-ni isə həm mədənlərə, həm də zavodlara malik olan şəxslər təşkil edirdilər. Bu qurultayda neft sənayeçilərinin ümumi fondu təşkil olunmuş və “daimi icraçı komissiya” adı altında tərkibi 4 nəfərdən ibarət olan qurultay Şurası təsis olunmuşdur [1, 1].

Bakı neft sənayeçilərinin 1885-ci ilin mart-aprel aylarında keçirilən II qurultayında “Qurultay Şurası, onun vəzifəli şəxslərinin hüquq və vəzifələri qaydaları” layihəsi qəbul olunmuşdur. Bu qaydalara görə neft sənayeçilərinin hər növbəti qurultayında qurultay Şurasının tərkibi seçilirdi. Bu şurada fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslərin sayı çağırılan qurultayın qərarına uyğun olaraq təyin olunurdu. Qurultay Şurasının vəzifələrinə onun bürosuna daxil olan büdcə xərcləri və gəlirləri hesabatlarını təftiş etmək, bu barədə xüsusi protokolun tərtib olunmasına, büdcə xərclərinin düzgün qaydada sərf olunmasına nəzarət etmək, qarşıdan gələn növbəti qurultay üçün fəaliyyət proqramı layihəsini işləyib hazırlamaq və digər bu kimi səlahiyyətlər daxil idi [2, 62].

Bakı neft sənayeçilərinin 1889-cu ilin aprelində keçirilən V qurultayında senz sistemi tətbiq olunmuşdu. Senz sisteminə müvafiq olaraq qurultaylarda firma nümayəndələrinin topladığı səslər neftin hasilatı, emalı və daşınmasının miqdarına görə hesablanırdı. Beləliklə, Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayı təşki-

latı neft sənayesi burjuaziyasının, xüsusilə onun inhisarçı yuxarı təbəqəsinin təşkilati cəhətdən birləşməsi və dövlət aparatı ilə əlaqə yaratması üçün mühüm vasitə oldu [3, 213-214]. Bundan başqa Qurultayın istənilən fəaliyyət növündə həlledici rol iri firmalara məxsus olmuş və bu təşkilat faktiki olaraq həmin firmaların təsiri və nəzarəti altına düşmüşdü [4, 96-97].

1903-cü il iyulun 1-də başlanan Bakı fəhlələrinin tətili sonradan bütün Bakı sənaye rayonu ərazisini, Cənubi Qafqaz və Rusiyanın cənubunu əhatə edərək fəhlələrin ümumi tətilinə çevrilmişdi. 1900-1903-cü illərin sənaye böhranının təsiri nəticəsində fəhlələrin sosial vəziyyətinin daha da pisləşməsi, onların siyasi hüquqlarının pozulması, sahibkarların və çar hökumətinin özbaşınalığı bu tətilin başlanmasına səbəb olmuşdur [5, 696].

Yuxarıda göstərilən tətillər 22 gün davam etmişdi. Çarizm yalnız hərbi qüvvələrdən istifadə etmək yolu ilə tətillə yataqda bilmişdi. Nəticədə fəhlələr qismən də olsa öz tələblərinin təmin edilməsinə nail olmuşdular. Qurultay Şurası statistika bürosunun məlumatlarına görə, tətillər zamanında iştirak edən 42 firmadan yalnız 3-də fəhlələrin tələbləri tam olaraq yerinə yetirilmiş, 15 firma işçilərinin tələbləri qismən təmin edilmiş, 19 firmanın tələbləri isə tamamilə qəbul edilməmişdir. Qalan 5 firma haqqında isə məlumat yox idi [5, 696-697].

1904-cü ildə Bakı fəhlələrinin dekabrın 13-dən 31-nə qədər davam edən yeni ümumi tətillər baş vermişdi [5, 700]. Dekabrın 13-də, demək olar ki, bütün mədən və zavod fəhlələri tətillə başlamışdılar. Əvvəlcə Balaxanı şosesində Xarisoğlu və Levenson məxsus olan maşınqayırma zavodları, daha sonra isə Ağşəhər və Qaraşəhərdəki ağ neft zavodları işi dayandırmışdılar. Lakin ilk iki gündə tətillər hərəkatı hələ bütün mədən-zavod rayonunu əhatə etməmişdi. Qısa müddət də olsa, Rotsildin müəssisələri, emalatxanalar işləmiş, bəzi yerlərdə neft çıxarılmış, polis və müdiriyyət ilə heç bir toqquşma baş verməmişdi. Artıq bir həftədən sonra mətbəə işçiləri də tətillə başlamış və qəzetlərin nəşr olunması işi dayandırılmışdı. Neft sənayeçilərinin tətillə bağlı keçirilən iclasında onların özləri tərəfindən hələ istehsalın davam etdiyi yerlərdə də işlərin dayandırılmasına qərar verilmişdi. Bu vaxtdan başlayaraq mədən və zavodlarda fəhlələr hərəkatı ümumi tətillə çevrilmişdi [6, 1-2].

Tətildə iştirak edən fəhlələr Bakı şəhər idarəsi və Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası qarşısında bir sıra tələblər irəli sürürdülər. Bu tələblər Bakı şəhərində və eləcə də mədən-zavod rayonunda – Balaxanıda, Ramanada, Sabunçuda, Bibiheybətdə, Qaraşəhərdə və Ağşəhərdə fəhlələrin mənzilə olan tələbatlarının ödənilməsi, Balaxanı, Zabrat və Bibiheybətdə 3 yeni xəstəxana və ambulatoriyanın açılması, həmin tibb müəssisələrini təşkil edən təşkilat və ya şəxslər tərəfindən fəhlələrin pulsuz olaraq müalicə olunması, xəstəxanalara ordlərlə girişin ləğv olunması, hər hansı bir müəssisədə 1 ildən az olmayaraq işləyən fəhləyə onun iş yerinin saxlanması şərti ilə 1 aylıq məzuniyyətin verilməsi, qurultay Şurası və Bakı şəhər idarəsinin sərəncamında olan işsiz fəhlələr üçün ictimai işlərin təşkil olunması və sairədən ibarət idi [7, 7-8].

1904-cü ildə baş verən dekabr tətillərinin gedişində Rusiya imperiyasında

ilk dəfə olaraq fəhlələrlə sahibkarlar arasında kollektiv müqavilə imzalanmışdı ki, bu da “mazut konstitusiyası” adlanırdı. Bu tətildə 50 minə yaxın fəhlə iştirak etmişdi [8, 33, 66]. 1904-cü il dekabr tətilindən sonra yalnız iş gününün 9 saata qədər azaldılması tələbi birdəfəlik olaraq hər yerdə tətbiq olunmuşdu. Digər tələblər isə, demək olar ki, yerinə yetirilməmiş qalmışdı. Nobelin, Rotşildin və digər neft sənayesi sahibkarlarının firmaları ən vacib məsələnin – fəhlələrin mənzil məsələsinin həll olunması üçün heç bir tədbir həyata keçirməmişdilər. Dekabr müqaviləsinin şərtlərinə görə bəzi firmalar xəstəliyin ilkin əlamətlərini göstərən fəhləyə yardım etməyi öz öhdələrinə götürsələr də, həmin xəstəyə xəstəxanada müalicə olunmaq üçün nəinki order verir, hətta ondan tamamilə imtina da edirdilər [5, 343].

Lakin Bakı fəhlələrinin yaydığı 1906-cı il aprel tarixli vəərəqədən məlum olur ki, növbəsiz işləyən fəhlələr üçün 9 saatlıq iş gününün tətbiq olunması nəzərdə tutulsa da, bir çox yerlərdə qara fəhlələri 10,5 saat müddətində işləməyə məcbur edirdilər. Dekabr müqaviləsində iş vaxtından artıq davam edən işlərin ləğv olunması göstərilə də, ustaları, demək olar ki, hər gün iş vaxtından da çox işləməyə məcbur edirdilər və bunun əvəzində onlara nadir hallarda yarı əmək haqqı verilirdi. Mantaşovun, Əsədullayevin, “Balaxanı neft cəmiyyəti”-nin və digərlərinin mədənlərində çalışan fəhlələr və dartayçılar 3 novbədə işləmək əvəzinə 2 növbədə işləyirdilər. Belə çıxır ki, bir çox fəhlələr gün ərzində 11-12 saat, bəziləri isə, hətta ondan da çox çalışırdılar. Məsələn, Udel müəssisəsinin mədənlərində qara fəhlələr axşam saat 5-dən səhər saat 7-yə qədər, yəni 15 saat işləyir və buna görə heç bir əlavə əmək haqqı almırdılar [9, 2].

Yuxarıdakı məlumatlardan aydın olur ki, Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası fəhlələrin hüquqlarını hökumət qarşısında müdafiə etmirdi. Yəni bu orqan neft sənayesində mövcud olan sosial münasibətlərin tənzimlənməsi işini neft-sənaye burjuaziyasının maraqlarına uyğun şəkildə həyata keçirirdi. Fəhlələrin tibbi-sanitariya yardımını ilə təmin olunmaları da qurultay Şurasının fəhlələrin təzyiqindən ehtiyat etməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri idi. Bundan başqa neft sənayesi firmaları müəssisələrində işlərin dayanmaması üçün işçi qüvvəsinin daim sağlam vəziyyətdə qalması labüd idi.

1905-ci ilin mayında Balaxanıda və digər qonşu mədənlərdə baş verən tətillərdə müsəlman fəhlə əhalisinin böyük rolu olmuşdur. Bu tətillərdə iştirak edən müsəlman fəhlə deputatları (azərbaycanlılar və digərləri – P.X.) mədənlərdə fəaliyyət göstərən iş icraçıları arasında müsəlman millətinə mənsub nümayəndələrin olmaması və həmin iş icraçılarının müsəlmanlarla ədalətsiz davranmaları barədə şikayət etmişdilər. Müsəlman fəhlələrinə nəzarət etmək üçün müsəlman millətindən olan iş icraçılarının təyin olunması tələbi irəli sürülmüşdü. Bundan başqa xəstəxanada müsəlman həkiminin fəaliyyət göstərdiyi ayrıca şöbənin olmaması barədə də müsəlman fəhlələri öz fikirlərini bildirmişdilər [10].

Həmçinin Bakı neft sənayeçlərinin 1906-cı ildə keçirilən XXII qurultayına Bibiheybət və Balaxanı rayonu fəhlə-müsəlmanları tərəfindən daxil olan

ərizədə xəstələnmiş və bədbəxt hadisələrə məruz qalmış müsəlmanlar üçün qurultay Şurası xəstəxanalarının nəzdində müsəlman həkimlərindən ibarət olan ayrıca şöbələrin təşkil olunması məsələsi də irəli sürülmüşdü [11, 597-598].

1913-cü ilin iyulunda baş verən və Bakı neft sənayesi firmaları fəhlələrinin iştirak etdikləri tətillərdə qurultay Şurası qarşısında bir sıra tələblər irəli sürülmüşdü. Bu tələblər 1907-ci ilin 8 iyul tələblərinin layihələri əsasında işlənib hazırlanmış və 1913-cü il iyulun 29-da qurultay Şurasına təqdim olunmuşdur. Göstərilən tələblər arasında 8 saatlıq iş gününün tətbiq olunması, fəhlə qəsəbələrinin tikilməsi məsələsinin tezləşdirilməsi, qəsəbələrin tikilməsinə qədər mədənlərdə mövcud olan mənzillərin gigiyena qaydalarına uyğun olaraq yenidən bərpa olunması, bütün mədən rayonu üçün vahid xəstəxana büdcəsinin təşkil olunması, qurultay Şurası xəstəxanalarında çarpayılardan sayının artırılması, tibbi xidmət heyəti və qulluqçuların ştatlarının artırılması, fəhlələrin xəstəliyə məruz qalmış uşaqları üçün əlverişli iqlim şəraiti olan yerlərdə koloniyaların təşkil olunması tələbləri də var idi [12, 2-4]. Elə həmin gün, yəni iyulun 29-da yuxarıda göstərilən tələblərlə bağlı olaraq qurultay Şurasının fəvqəladə iclası çağırılmışdı. Qurultay Şurası fəhlələrin tələblərini rədd etmiş və bu tələblərin həyata keçirilməsini hər bir firmanın öz daxili işi kimi səciyyələndirmişdir [12, 4-5].

Beləliklə, məlum olur ki, XX əsrin əvvəllərində geniş vüsət alan fəhlə hərəkatında irəli sürülən tələblərə Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası biganə münasibət bəsləmiş və cüzi istisnalar olmaqla bu tələblərin heç birini yerinə yetirməmişdir. Çar hökumətinin fəhlələrə qarşı zidd siyasətində qurultay Şurasından bir alət kimi istifadə olunmuş, fəhlələr tərəfindən irəli sürülən tələblərə aldadıcı vədlər verilməklə mədən-zavod rayonunda işlərin dayanmasının qarşısı alınmışdır. Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayının 36 illik fəaliyyət dövründə fəhlə qəsəbələrinin tikilməsi, fəhlələrin sığorta olunması, iş gününün 8 saata qədər azaldılması və digər bu kimi sosial yönümlü məsələlər hökumət orqanlarının bu işlərə biganə yanaşması səbəbindən həll olunmamış qalmışdı. Fəhlələrin və onların uşaqlarının sağlamlığının mühafizə olunması və ibtidai təhsilə yiyələnmələri üçün Qurultay Şurası tərəfindən mədən-zavod rayonunda xəstəxanalar, ambulatoriyalar, ibtidai təhsil müəssisələri, kitabxanalar, fəhlələr üçün axşam kursları açılarsa da, onlardan neft rüsumunda iştirak edən firmaların fəhlələri, eləcə də onların uşaqları daha çox istifadə etmişdilər.

ƏDƏBİYYAT

1. «Нефтяное дело», 1909, 31 октября, № 20.
2. Труды второго съезда нефтепромышленников в гор. Баку (с 15-го марта по 9-е апреля 1885 года). Отдел I и II. Тифлис: Типография Я.И.Либермана, 1887, 180 с.
3. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. IV cild (XIX əsr). Bakı: Elm, 2000, 508 s.
4. Ахундов Б.Ю. Монополистический капитал в дореволюционной Бакинской нефтяной промышленности. М.: Социально-Экономическая Литература, 1959, 296 с.
5. Монополистический капитал в нефтяной промышленности России (1883-1914). Документы и материалы. М.-Л.: Академия Наук СССР, 1961, 796 с.

6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), f.276, s. 3, iş 186.
7. ARPIİSSA, f. 276, s. 1, iş 420.
8. Багирова И.С. Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века (1900-1917). Баку: Элм, 1997, 336 с.
9. ARPIİSSA, f. 276, s. 1, iş 272.
10. «Каспий», 1905, 17 мая, № 90.
11. Труды XXII очередного съезда нефтепромышленников в гор. Баку (с 8-го мая по 1-ое июня 1906 года). Том I. Баку: 1-ое Типографское Товарищество, 1906, 685 с.
12. К забастовкам нефтепромышленных рабочих // «Нефтяное дело», 1913, 8 августа, №15, с. 2-6.

**СОВЕТ СЪЕЗДА БАКИНСКИХ НЕФТЕПРОМЫШЛЕННИКОВ
КАК ИСПОЛНИТЕЛЬ КОЛОНИЗАТОРСКОЙ ПОЛИТИКИ ЦАРИЗМА**

П.Р.ХАЛИЛОВ

РЕЗЮМЕ

В статье повествуется об исполнительской функции колониальной политики царизма Советом Съезда Бакинских Нефтепромышленников против рабочих Бакинского промышленного района. Представители крупных фирм, составившие крупную финансовую группу представленных на Совете Съезда и нефтепромышленную буржуазию, находясь в тесной связи с государственным аппаратом царизма, проводили антирабочую политику, отвергали их важнейшие социальные требования. Вопросы, связанные с бытовыми условиями рабочих и их другие социальные нужды оставались на бумаге, что стало причиной несчастных случаев и тяжелых заболеваний перенесенных ими.

Ключевые слова: нефть, промышленность, съезд, рабочий, больница, Баку, Балаханы

**THE COUNCIL OF THE CONGRESS OF BAKU OIL INDUSTRIALISTS
AS THE EXECUTIVE OF THE TSARIST COLONIZATION POLICY**

P.R.KHALILOV

SUMMARY

The article deals with the executive function of the colonial policy of tsarism by the Council of the Congress of Baku Oil Industrialists against the workers of Baku industrial region. Representatives of large firms, who formed a large financial group represented at the Congress and the oil industrial bourgeoisie, in close connection with the state apparatus of tsarism, conducted an anti-labor policy and rejected their most important social demands. Issues related to the working conditions of the workers and their other social needs remained on paper, which caused accidents and serious illnesses sustained.

Key words: oil, industry, congress, worker, hospital, Baku, Balaxani